

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

ИСТОРИЯТА НА ЕДНА ИСТОРИЯ: ЕКСПЕДИЦИИТЕ ЗА ТЪРСЕНЕ НА ПАРОРИЯ ПРЕЗ 1984 И 1985 г.

Милен Николов

THE STORY OF A HISTORY: EXPEDITIONS SEARCHING FOR PARORIA IN 1984 AND 1985

Milen Nikolov

Abstract: In this paper, the work of Paroria' 1984 and Paroria' 1985 expeditions implemented under the guidance of J. Andreev and I. Lazarov with a team of the “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo is presented in an extended form. The results of it are covered in two original publications of J. Andreev, but they do not completely reflect the enormous work done by his team in 1984 and 1985.

The expeditions have been implemented purposely discovery of the monasteries of St. Gregory of Sinai, the great hesychast teacher. Established in the first half of 14th c., they rapidly have become a center of attraction for monks from Bulgaria, Byzantium, Serbia, Hungary, Wallachia, Moldova. Three Bulgarian saints: St. Theodosius of Tarnovo, St. Romil of Vidin and St. Roman of Tarnovo have been trained in them. The expedition has been working on the field 28 days within two years. The villages of Zabernovo, Vizitsa, Voden, Ustrem, Brushlyan, Golyam Manastir, Gorno Yabulkovo, Dolno Yabulkovo, Golyamo Bukovo, Malko Tarnovo have been visited. Extremely valuable information about the history, archeology and ethnography of Strandzha and Sakar Mountain has been obtained. Ancient and medieval roads, fortresses, towns and villages, chapels of 18th – 19th c., caves, and many others have been described. Drafts of fortresses have been worked out, rock images of saints and Christian symbols and inscriptions have been drawn again, numerous ceramic fragments of antiquity and the Middle Ages have been drawn. The greatest part of this abundant information has not been published yet and therefore, it finds place in the present article.

Key words: Paroria, St. Gregory of Sinai, Ivan Lazarov, Jordan Andreev, Strandzha, Sakar.

Въпросът за местоположението на Парория и манастирите на великия исихастки учител св. Григорий Синаит – наставника на трима български светци (св. Теодосий Търновски, св. Ромил Видински и св. Роман Търновски), е провокирал много български и чуждестранни учени – историци, езиковеди, старобългаристи, археолози. Сред тях са и едни от основоположниците на съвременната българска история, археология и старобългаристика – Константин Иречек [Иречек, К. 1978, с. 362 – 363, бел. 9; Иречек, К. 1882, с. 51 – 52], братя Шкорпил [Шкорпил, В. и К. 1885, с. 11, 71; 1905, с. 564 – 565], Георги п. Аянов [п. Аянов, Г. 1941, с. 254 – 263], В. Киселков [Киселков, В. 1925, с. 104 – 118]. Прави впечатление, че теренните изследователи, работили по този проблем, са твърде малко. Сред тях можем да посочим от по-старото поколение единствено К. Иречек, братя Шкорпил и Г. П. Аянов. Забележително е, че в ново време на терен е са работили само двама български историци – покойният Й. Андреев и Иван Лазаров. През 1984 и 1985 г. те организират и провеждат първата и единствена до този момент научна експедиция за издирване на Парория и манастирите на св. Григорий Синаит. Резултатите от нея са публикувани в две издания [Андреев, Й. 1993, с. 18 – 31; Андреев, Й. 1993 а, с. 186 – 191; 234, бел. 88] и са доста кратки като обем. При моите проучвания за Парория и Парорийските манастири успях да се запозная с дневниците на тази експедиция, съхранявани днес в ИМ – Малко Търново. Направи ми впечатление, че информацията в тях е изключително актуална и до днес, а

публикуваните резултати не отразяват дори половината от огромната работа, извършена при това теренно проучване.

Именно това е причината да се спра на тази експедиция и в следващите редове да отразя възможно най-пълно работата на двамата български историци, резултатите от която иначе би останала непубликувана в музейните фондове незнайно докога. Описанието е направено по дни, за да се изложи по възможно най-пълноценен начин твърде големият принос на екипа на Й. Андреев и И. Лазаров към историята, археологията и етнографията на редица села в Странджа и Сакар.

Дневниците са 2 на брой, по един за 1984 и 1985 г. Водени са изключително съвместно, в стандартни за времето си тетрадки с твърди корици. Първият е в размер на 34 ръкописни страници, а втория – в размер на 48 ръкописни страници.

Дневникът от 1984 г. е воден за времето от 6. IX. до 20. IX. 1984 г. Той е записан под Инв. № 3395 във фонда на Музеен комплекс – М. Търново. От него научаваме, че екипът е пътувал на 6. IX. от В. Търново до М. Търново, където се установява в основната база на експедицията – Папанчевата къща. На следващия ден се е състояла работна дискусия по темата Парория с представители на община Малко Търново и други специалисти. Прави впечатление, че ръководителите на експедицията са подхождали твърде строго към набавянето на основните първоначални източници преди самото издирване – не само извори и налична литература, но и друга документация – планове, схеми, спелеоложки, климатични, орографски, хидрографски и топографски карти на изследваната територия.

На 8 и 11 септември експедицията е посетила с. Заберново. Именно тук местният краевед Горо Горов е локализирайл Парория и манастирите на св. Григорий Синаит в една специална статия по този въпрос [Горов, Г. 1972]. Екипът е обходил терена, направил е и сондажни проучвания при параклиса „Св. Петка”, за който Г. Горов смята, че е манастирския католикон. Освен няколко фрагмента керамика не са били добити други резултати. Материалите са датирани от периода на XVIII – XIX в., а при „Св. Петка” апсида не е открита. Това е една от причините членовете на експедицията да отхвърлят предположението, че манастирите следва да се търсят на това място. Изследвайки внимателно изворите, екипът стига до извода, че описанията на манастирите от известните извори не отговаря на реалната теренна ситуация.

В същото време екипът добива твърде интересна информация, отнасяща се до с. Заберново. В дневника откриваме много данни за параклисите около селото и обстоятелството, че всеки род в селото поддържа отделен параклис.

На 9 септември екипът празнува, а на 10. IX. е присъствал на конференция, посветена на историята на Странджа. Тук за пръв път изследователите научават за манастира в с. Голямо Буково, за който също има теза, че е един от манастирите на св. Григорий Синаит.

Следващия ден експедицията извършва преход от близо 150 км до с. Воден, дн. община Болярово. Именно тук, при проучения частично, първо само от Нели Танчева [Танчева-Василева, Н. 1979, с. 121 – 122; 1980, с. 79 – 81; Танчева-Василева, Крайчев, И. 1986, с. 248 – 251; Танчева-Василева, Н. 1993, с. 73 – 91], а впоследствие – от нея, Й. Алексиев и М. Робов [Алексиев, Й., Робов, М., Танчева-Василева, Н. 1987, с. 196 – 197; 1988, с. 151 – 152; 1989, с. 144 – 145; 1992 – 1993, с. 116] манастирски комплекс, ямболският нумизмат Димитър Драганов твърде категорично локализира Великата лавра на св. Григорий Синаит [Драганов, Д. 1984]. Работейки строго по изворите данни, изследователите отхвърлят тази теза. В дневника те посочват, че в резултат от дискусия по темата екипът счита, че голямото разстояние от Созопол изключва подобна вероятност. Допълнителни аргументи са меката зима, характерна за този район, и нещо особено важно – археологическите паметници при с. Воден са буквално на трасето стария път от Одрин към Ямбол, при който се намират античният Кабиле и средновековния Диамполт – твърде необичайно за анахорети местоположение.

На 13 и 14 септември проучвателският екип работи отново край с. Заберново. Той се среща с възрастния вече, 80-годишен Горо Горов. Благодарение на този контакт в дневника са записани безценни сведения за Заберново – история на селото, на параклисите, информация за старите пътища и крепости в района, записани са легенди и стари песни, отразена е старата топонимия на землището на селото. Длъжен съм да отбележа, че подобна информация до този момент не е била известна; тя е била записана в дневника и все още очаква в пълнота своята научна обработка.

През двата дни са продължени сондажните проучвания при параклисите „Св. Петка” и „Св. Марина”. Открити са доста археологически материали, но екипът затвърждава тезата си, че тук е

много слабо вероятно да се е намирала Великата Лавра на св. Григорий Синаит. Отбелязано е, че в близост до „Св. Петка” има изорана нива, в която се открива средновековна (XII – XIV в.) и късноантична керамика. За съжаление, тя не е локализирана с точност.

На 15 и 17 септември проучвателите са в с. Граматиково. И за тук в дневника са отразени педантично всички добити данни за църкви, параклиси, крепости, пътища, топонимия, фолклор и мн. др. Но и за тук наблюденията на екипа са показателни – много от посетените обекти са от XVIII – XIX в. и нямат общо със средновековните Парорийски манастири. Но изследователите откриват два обекта от V – VI в. – при църквата „св. Троица” в м. Котвена и в м. Калугерица.

На следващия ден екипът се разделя. Част от него работи в селата Горно и Долно Ябълково, а друга част остава в Голямо Буково при тамошния манастир. Първата група описва старините в землището на първите две села – две стари църкви и една крепост, и записва текста на една изключително ценна песен, който днес вече е изгубен. Втората група ни дава най-пълните сведения, известни дори до настоящият момент за Голямобуковския манастир. Проучвателите са имали възможност да работят с текст, писан от един от последните игумени на манастира – Рафаил Вълчанов. Той им е бил предоставен от монаха Евтимий. Според този ръкопис, при строежа на манастирската сграда са открити железен кръст, медно кандило, фрагменти от други кандила, както и няколко натрошени мраморни плочи. Една от тях е представляла Тайната вечеря. Втората е определена като мраморна икона на св. Богородица с Младенеца, изобразена „в чаша, от чашата изтичаща вода в нарочно направен шадраван със седем плаващи риби. От дясната страна владика с корона и няколко свещеници със светли облачения. От лявата ѝ страна цар и царица и няколко недъгави чакат изцеление от болест”. Изглежда, тук е описана сцената „Св. Богородица – животворен източник”. По-нататък описанието продължава: „Трета мраморна икона е с изображение на св. Петка в дясната ръка държи кръст, а в лявата – клонче зелено. Имало и по-малки разчупени плочи, и две икони на св. Троица и на св. мъченик Георги, възседнал кон и с копие пробоща дракона”. В следващите редове четем: „В 1906 г. около църквата са намерени доста гробници. Едната – с хубави плочи отвсякъде, а до костите – изгнили като паяжина копирени одежди и доста сребърни звънчета до одеждите. А в друг един гроб имаше начертани на черепа със славянски букви „Сие глава принадлежи на Мария монахиня 1310 г.”. Всички кости са погребани в дълбок трап до паметника на откривателя на манастира Коста Янов и съпругата му..”

Предадената информация е уникална. В момента не е известно къде е цитираният ръкопис. От дневника на експедицията личи, че този, който е водил дневника, е преписал дословно ръкописа. По този начин, благодарение на него, ние имаме съхранена част от манастирската летопис, с изключително ценни описания на находките, открити при строежа на манастирската сграда, който се е осъществил през 1873 г.

В следващите два дена проучвателите са обработвали добитите находки и получените от теренната работа данни, след което отпътуват за В. Търново. От тази първа година на проучването обаче личи подходът към проблема – изследва се на място всеки обект, сочен до този момент в литературата като манастира на св. Григорий Синаит. Подобна методика много бързо елиминира слабовероятните тези на историците до този момент и оставя да битуват само най-адекватните.

На следващата, 1985 г., проучвателският екип отново е на терен в периода 6 – 21 септември. Дневникът от тази година е заведен под номер 3396 в Музеен комплекс – Малко Търново. От него научаваме, че екипът е пътувал цял ден от Велико до Малко Търново (на 6 септември). На следващия ден е направено първоначално обсъждане и план на експедицията. В него залягат два основни въпроса – първият е за локализацията на българо-византийската граница през XIV в., който е доста щекотлив и за който няма сигурни конкретни данни. На второ място, изследователите изготвят карта на всички пещери в района на Странджа – Сакар и решават да посетят всички тях.

На 8 септември екипът е в с. Устрем. Изследователите ползват информация от теренната експедиция на гимназиалния спелеоложки клуб на училище „Светозар Попов” в Пловдив, с ръководител Иван Петров. През 1983 и 1984 г. клубът е посетил с. Устрем и е документирал пещерата „Ветата черква”, в която са открити изображения на светци.

Екипът установява, че „Ветата черква” е в близост до женския манастир „Св. Троица”. Игуменката на обителта – майка Ефимия, им разказва, че това е бил първоначално гръцки мъжки манастир, основан през 1725 г. От 1898 г. манастирът е женски, а католиконът е построен през 1836 г. Става ясно, че има възможност да се пренощува в манастира, и екипът се е възползвал от нея.

На следващия ден изследователите работят във „Ветата черква“. Установяват наличието на 11 образа – 10 на светци и светици и един на риба. Всички образи са нанесени с охра върху скалата и са изрисувани внимателно в дневника на експедицията, заедно със съпътстващите ги надписи, всички на гръцки език. Идентифицирани са Исус Христос, Св. Богородица, св. Параскева. Над пещерата, на върха на хълма, те откриват руините на малка кула с размери 10 x 10 м, изградена от ломени камъни и бял хоросан.

На 10 септември вали силен дъжд, което пречи на работата на изследователите. Едва на следващия ден те успяват да се доберат до Малко Търново.

На 12 септември експедицията е в с. Визица. Тук екипът се запознава с дядо Недялко Стоянов, с прякор Антиката (водещият дневника прилежно е отбелязал, че прякорът е наследствен). Информаторът е бил роден през 1904 г. в чисто българското с. Пиргопуло, днес в Република Турция. Разбира се, изследователите не пропускат възможността да разпитат в детайли дядо Недялко за родното му село. Според записаното в дневника до Пиргопуло има две пещери. Едната била доста голяма, с отвесни стени, и в нея били отглеждани по спомена на информатора овце. Втората била пропадна („комин“). Около селото били построени и следните параклиси (те са известни сред местното население като „манастирчета“): „Св. Дух“, „Св. Богородица“, „Св. Георги“, „Св. Костадин“, „Св. Троица“. Недялко Стоянов споменава и за голямо езеро с много риба на 20 км от Пиргопуло, до днешна Инеада. Любопитна е информацията, че до Пиргопуло е имало местност „Бъзакът“ (в житието на св. Григорий Синаит се споменава, че един от манастирите е бил в местността „Б/Позова“).

Събраната от експедицията специфична информация за Пиргопуло днес не може да се открие от други източници.

Екипът изследва и старините около с. Визица. Записва легендата за създаването на селото, неговото местене вследствие на нападения и епидемии. Изследователите посещават и крепостта в м. Студената вода, като в дневника е отразена негова окомерна скица. В дневника са описани и старите пътища около Визица.

На 13 септември екипът на Й. Андреев и И. Лазаров е в с. Бръшлян. За старините около това село в дневника са записани цели седем страници – топонимия, параклиси, стари църкви, места за курбан, крепости, легенди, описание на стари пътища.

На 14 и 15 септември екипът почива (до този момент той не е почивал от началото на експедицията), а на 16 септември се връща в с. Устрем. Очевидно останките от кула над „Ветата черква“, както и самата пещерна църква правят силно впечатление на изследователите. Те отново се срещат с редица местни жители и описват всички легенди за селото, всички местни топоними и известия за старини в района (общо 7 страници).

На 18 септември изследователите са в с. Голям манастир. И тук, традиционно, те първо записват съвместно всички събрани данни от местните жители, а след това посещават на място всички обекти, за които са добили сведения. Освен описания на местностите и археологическите обекти екипът събира и керамика, която после е изрисувана в дневника.

Следващият ден е посветен на обработка на получените сведения, а на 20 септември екипът отпътува за Велико Търново.

Благодарение на работата на експедициите през 1984 и 1985 г. са добити твърде ценни данни за историята, археологията и етнографията на редица селища в Странджа и Сакар. Дневникът е воден изключително съвместно и благодарение на това в него са отразени уникални по своя характер сведения, които днес не бихме могли да открием по никакъв начин.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Алексиев, Й., Робов, М., Танчева-Василева, Н. 1987 – Й. Алексиев, М. Робов, Н. Танчева-Василева. Християнски комплекс при с. Воден. – В: АОР през 1987 година, 196 – 197. [Y. Aleksiev, M. Robov, N. Tancheva-Vasileva. Hristiyanski kompleks pri s. Voden. – V: AOR prez 1987 godina, 196 – 197.]

Алексиев, Й., Робов, М., Танчева-Василева, Н. 1988 – Й. Алексиев, М. Робов, Н. Танчева-Василева. Археологически проучвания на християнския комплекс при с. Воден. – В: АОР през 1988 година, 151 – 152. [Y. Aleksiev, M. Robov, N. Tancheva-Vasileva. Arheologicheski prouchvaniya na hristiyanskiya kompleks pri s. Voden. – V: AOR prez 1988 godina, 151 – 152.]

Алексиев, Й., Робов, М., Танчева-Василева, Н. 1989 – Й. Алексиев, М. Робов, Н. Танчева-Василева. Разкопки на култовия център Воден. – В: АОР през 1989 година, 144 – 145. [Y. Aleksiev, M. Robov, N. Tancheva-Vasileva. Razkopki na kultoviya tzentar Voden. – V: AOR prez 1989 godina, 144 – 145.]

Алексиев, Й., Робов, М., Танчева-Василева, Н. 1992 – 1993 – Й. Алексиев, М. Робов, Н. Танчева-Василева. Археологически проучвания във Воден. – В: АОР през 1992 – 1993 година. [Y. Aleksiev, M. Robov, N. Tancheva-Vasileva. Arheologicheski prouchvaniya vav Voden. – V: AOR prez 1992 – 1993 godina.]

Андреев, Й. 1993 – Й. Андреев. Средновековна Парория и манастирът на Григорий Синаит. – Епохи (Велико Търново), Година I, Кн. 2, 1993, 18 – 31. [Y. Andreev. Srednovekovna Paroriya i manastirat na Grigorii Sinait. – Epochi (Veliko Tarnovo), Godina I, Kn. 2, 1993, 18 – 31.]

Андреев, Й. 1993 а – Й. Андреев. България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV – синът на цар Иван Александър. Велико Търново, 1993, 186 – 191. [Y. Andreev. Bulgariya prez vtorata chetvart na XIV v. Tzar Ivan Asen IV – sinat na tzar Ivan Aleksandar. Veliko Tarnovo, 1993, 186 – 191.]

Горов, Г. 1972 – Г. Горов. Местонахождението на средновековната Парория и Синаитовия манастир. – Исторически преглед, 28, кн. 1. [G. Gorov. Mestonahozhdenieto na srednovekovnata Paroriya i Sinaitoviya manastir. – Istoricheski pregled, 28, kn. 1.]

Драганов, Д. 1984 – Д. Драганов. Манастирът до с. Воден. Нова хипотеза за местоположението на Синаитовия манастир. – „Народен другар”, 15. II. 1984 г. [D. Draganov. Manastirat do s. Voden. Nova hipoteza za mestopolozhenieto na Sinaitoviya manastir. – “Naroden drugar”, 15. II. 1984 g.]

Иречек, К. 1978 – К. Иречек. История на българите. София, 1978. [K. Irechek. Istoriya na balgarite. Sofia, 1978.]

Иречек, К. 1882 – К. Иречек. Приложение към античката география и епиграфика на България и Румелия. – Периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец, 1882, кн. 21. [K. Irechek. Prilozhenie kam anticheskata geografiya i epigrafika na Bulgariya i Rumeliya. – Periodichno spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Sredetz, 1882, kn. 21.]

Киселков, В. 1925 – В. Киселков. Средновековна Парория и Синаитовият манастир. – В: Сб. в чест на В. Златарски. София, 1925, 104 – 118. [V. Kiselkov. Srednovekovna Paroriya i Sinaitoviyat manastir. – V: Sb. v chest na V. Zlatarski. Sofia, 1925, 104 – 118.]

п. Аянов, Г. 1941 – Г. п. Аянов. Стари манастири в Странджа. Принос към въпроса за местонахождението на Синаитовия манастир. – В: ИБАИ. Т. XIII. София, 1941, 254 – 263. [G. p. Ayanov. Stari manastiri v Strandzha. Prinost kam vaproso za mestonahozhdenieto na Sinaitoviya manastir. – V: IBAI. T. XIII. Sofia, 1941, 254 – 263.]

Танчева-Василева, Н. 1979 – Н. Танчева-Василева. Разкопки на раннохристиянска църква и гробница при с. Воден, Ямболски окръг. – АОР за 1979 година, 121 – 122. [N. Tancheva-Vasileva. Razkopki na rannohristiyanska tzarkva i grobnitza pri s. Voden, Yambolski okrag. – AOR za 1979 godina, 121 – 122.]

Танчева-Василева, Н. 1980 – Н. Танчева-Василева. Разкопки на раннохристиянска църква при с. Воден, Ямболски окръг. – АОР за 1980 година, 79 – 81. [N. Tancheva-Vasileva. Razkopki na rannohristiyanska tzarkva pri s. Voden, Yambolski okrag. – AOR za 1980 godina, 79 – 81.]

Танчева-Василева, Н. 1993 – Н. Танчева-Василева. Раннохристиянски култов комплекс при с. Воден. – В: Сб. Североизточна Тракия и Византия IV – XIV в. София – Сливен, 1993, 73 – 91. [N. Tancheva-Vasileva. Rannohristiyanski kultov kompleks pri s. Voden. – V: Sb. Severoiztochna Trakiya i Vizantiya IV – XIV v. Sofia – Sliven, 1993, 73 – 91.]

Танчева-Василева, Н., Крайчев, И. 1986 – Н. Танчева-Василева, И. Крайчев. Археологически проучвания в м. „Разкопките” при с. Воден, Ямболски окръг. – В: АОР през 1986 година, 248 – 251. [N. Tancheva-Vasileva, I. Kraichev. Arheologicheski prouchvaniya v m. “Razkopkite” pri s. Voden, Yambolski okrag. – V: AOR prez 1986 godina, 248 – 251.]

Шкорпил, В. и К. 1885 – В. и К. Шкорпил. Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, 1885. [V. i K. Shkorpil. Nyakoi belezhki varhu arheologicheskite i istoricheskite izsledvaniya v Trakiya. Plovdiv, 1885.]

Шкорпил, В. и К. 1905 – В. и К. Шкорпил. Материали для болгарских древностей. Приложение II: К гл. XX. О земляных укреплениях и окопах. – В: ИРАИК. Т. X. София, 1905, 564 – 565. [V. i K. Shkorpil. Materialy dlya bolgarskih drevnostej. Prilozhenie II: K gl. XX. O zemlyanyh ukreplenyah i okopah. – V: IRAIK. T. X. Sofia, 1905, 564 – 565.]